

NGÔN NGỮ TRONG QUAN HỌ

Dân ca quan họ là loại hình nghệ thuật phong phú, độc đáo của dân tộc ta. Giá trị của dân ca quan họ cổ truyền được thể hiện không chỉ bằng những bài ca lời đẹp, hạc hay, bằng phong cách lịch sự, trang nhã... mà bằng cả những lễ lối, tập quán đặc sắc kèm theo nó. Liền anh, liền chị trong quan họ luôn giao du, đi hát với nhau, nhưng không bị sa vào rượu chè, vào những quan hệ buông thả. Khi đi hát thì rất vui vẻ, say sưa, nhưng tránh nhất là thái độ là lời sàm sỡ.

Về cách xưng hô, quan họ lịch sự, nhún nhường, thường tự xưng là em, dù đó là nam hay nữ, già hay trẻ: ví như: "Thưa chị hai, chị ba, biết thì ca trước lên để anh em chúng em tiếp bước theo sau". Hoặc khi được liền anh mời trầu, liền chị đáp lại:

Chị em chúng em cả sữa no căng

Ăn trầu đã vậy biết nói năng thế nào

Bên liền anh cũng như bên liền chị đều tôn trọng nhau, cho nên trong câu quan họ, họ thường gọi nhau là người.

Người ơi! Người ở đừng về

Người đừng tưởng gió trông mây...

Người về em dặn người rằng

Đâu hơn người ấy, đâu bằng đợi em

Nếu chúng ta thấy chữ chàng trong câu quan họ thì đó là ca dao mà quan họ mượn vào:

Chăn chiếu ai trải giường này

Đêm qua chàng ngủ đêm nay chàng nằm

Đến chữ mình người ta cũng thấy suồng sã quá, nên khi hát quan họ đã đổi chữ mình thành chữ tình.

Đêm qua ghé nón trông đình

Đình bao nhiêu ngói, thương tình bấy nhiêu

Trong giao tiếp, quan họ, ngoài việc xưng hô ý tứ, tôn trọng nhau, lời ăn ý ở cũng được nghệ nhân răn dạy rất chu đáo, không gập gù nó nấy, gập gù làm nấy. Các cụ dặn rằng: Đã là người làng quan họ. Không phải chỉ biết hát mà am hiểu cả lễ lối, tập quán nữa. Lại phải hiểu từng lời ăn ý ở đến những tập tục ăn nói, lúc đứng ngồi. Quan họ muốn mời nhau về nhà hát phải nói năng ý tứ lắm. "Mời quan họ liền anh sang chơi bên nhà chúng em, trước là thăm thầy mẹ chúng em, sau là cho chúng em học đòi quan họ vài đôi lối..."

Và liền anh đáp lại: "Em đỡ lời chị Hai, chúng em chỉ sợ nắng mưa thì tốt lúa đồng, chúng em năng đi lại thì thầy mẹ lại coi thường chúng em ra".

Ngay trong lúc nói "kháy" nhau, ý muốn nói vốn liếng của các liền anh về quan họ chưa có là bao, đừng tỏ ra ta đây, thì người quan họ cũng rất lịch sự: "Dạ thưa anh Hai, anh Ba... biết thì đi chợ xa, còn chị em chúng em không biết thì đi bảy mươi ba cái chợ gần đây ạ".

Có các nói rurn rầy (danh từ của "đường quan họ"): "Thực là anh Hai cứ đánh lừa cho đau lòng khới". Cách nói đùa đây: "Anh Hai, anh Ba nói mà như sấm bên Đông, chớp động bên Tây, mưa tỉnh Hà Nội mà đây ướt đường đây ạ". Hoặc cách nói khách khí: "Dạ thưa chị Hai, đã có lòng sang đất nhà chúng em, thì cho anh em chúng em được thừa tiếp dăm ba lối nữa".

Khi hát đối đáp, nếu bên liền chị ra một vế đối, bên liền anh đáp đúng thì bên liền chị lên tiếng: "Dạ, thưa liền anh, tương hăng rồi đấy ạ". Nếu bên liền anh ca sai thì bên liền chị lên tiếng: "Dạ thưa liền anh, ca bất hợp rồi đấy ạ".

Khi canh hát đã về khuya, quan họ chủ trương mời mọi người giải lao ăn cơm, họ nói bằng một giọng văn hoa, lễ phép, khiêm tốn: "Hôm nay bên liền chị sang bên đất nhà em, anh em nhà em có mâm cơm, thì đầu mâm đĩa muối, cuối mâm đĩa gừng, mâm đan bát đàn, để xin mời đương quan họ dựng đĩa, lên chén, để anh em chúng mình được thừa tiếp đấy ạ".

Trong bữa ăn, các liền anh thấy các liền chị ăn uống nhỏ nhẹ rụt rè thì mời khéo:

Cơm hẩm ăn với rau dưa

Quan họ làm khách em chưa bằng lòng, đấy ạ.

Liền chị đáp lại:

Liền anh nói vậy chứ:

Cơm trắng ăn với thịt gà

Tuy rằng ăn ít nhưng mà no lâu đấy ạ.

Tiếng nói của quan họ thật là ý nhị, thật là văn hoa. Ngôn ngữ trong quan họ mềm mại, khéo léo, tinh tế và đậm đà tình người. Người quan họ không chấp nhận sự thô kệch, vụng về, mà coi trọng sự lịch thiệp, thanh nhã trong mọi cử chỉ, giao tiếp. Lễ lới, tập quán trong quan họ tuy không ai soạn thành văn, nhưng từ đời này, qua đời khác mọi người đều tuân thủ. Nếu quan họ nhớ một lời, làm vụng một việc thì lòng riêng cứ băn khoăn mãi.

(Nhân Dân cuối tuần 25/4/1999)